

Gudovac - Gradina 2004.

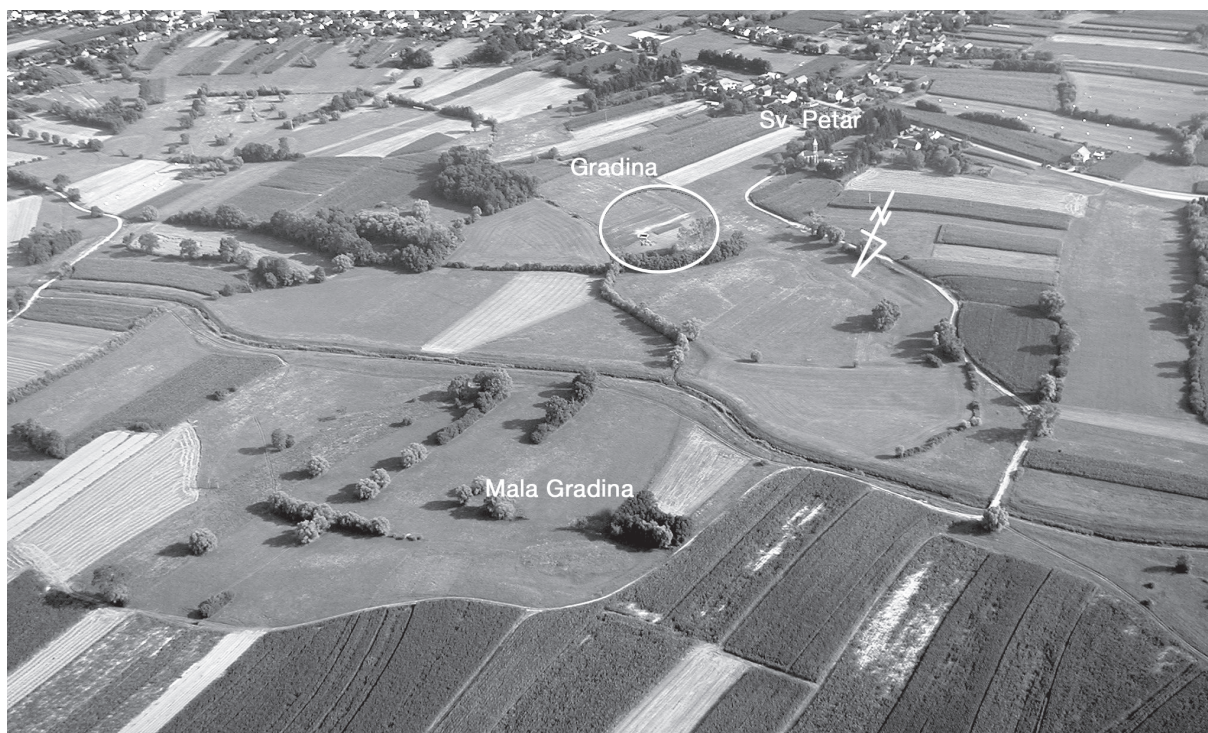
Gudovac - Gradina 2004.

Tatjana Tkalčec

Primljeno/Received: 11. 2. 2005.
Prihvaćeno/Accepted: 23. 3. 2005.

U suradnji Gradskog muzeja Bjelovar i Instituta za arheologiju u Zagrebu nastavljena su sustavna arheološka istraživanja srednjovjekovnoga nizinskoga gradišta Gradina u Gudovcu kraj Bjelovara. Život se na lokalitetu odvijao i u prapovijesti, a u srednjem vijeku je podignuto gradište. Nalazi iz dosadašnjih istraživanja upućuju na razdoblje kasnoga srednjeg vijeka, a luče se dvije faze: starija (15. st., kada je lokalitet imalo oblik dvojnoga gradišta) te mlada (kada je došlo do zatrpavanja jarka, oblikovanja jednoga većega središnjeg uzvišenja i podizanja novih objekata). U istraživanjima 2004. g. pronađeni su drveni konstrukcijski i obrambeni elementi gradišta iz starije srednjovjekovne faze.

Ključne riječi: nizinsko gradište, 15. stoljeće, pečarska radionica, pećnjaci, utvrđeni majur, graditeljski elementi
Key words: lowland hill-fort, fifteenth century, stove production workshop, stove-tiles, fortified homestead, construction elements

Sl. 1. Snimak lokaliteta iz motornog zrnaja (snimila T. Tkalčec, 20. srpanj 2004)

Fig. 1. Site photo taken from a motorized parakite (photo by T. Tkalčec, 20 July 2004)

U razdoblju od 6. do 26. srpnja 2004. nastavljena su sustavna arheološka istraživanja nalazišta *Gudovac-Gradina*. Istraživanje je obavljeno u suradnji Gradskog muzeja Bjelovar i Instituta za arheologiju u Zagrebu, pod vodstvom mr. sc. Gorana Jakovljevića i mr. sc. Tatjane Tkalčec, na zemljišnoj čestici u vlasništvu Josipa Diebala iz Gudovca, kućni broj 140.¹

Gudovac-Gradina je nizinsko srednjovjekovno gradište indikativnog toponima, smješteno u sjevernom dijelu sela Gudovac, oko 7 km jugozapadno od Bjelovara. Gradište je podignuto u močvarnom okolišu, oko 50 m zapadno od potoka Plavnice. Nalazi se u dolini podno crkve Sv. Petra, 100 m istočnije od nje (slika 1).

U današnjoj konfiguraciji terena lokalitet se oblikom prepoznaje kao gradište, čije je središnje uzvišenje, promjera približno 50 m, utvrđeno širokim jarkom i zemljanim bedemom koji je najbolje očuvan na sjevernoj strani, a na

¹ U radovima je uz voditelje sudjelovalo pet radnika. Novčana sredstva za istraživanja osiguralo je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

širem okolnom području nazire se čitav sklop bedema i jaraka koji su služili za obranu utvrde i za komunikaciju s oko kilometar udaljenim manjim gradištem - Mala gradina (koje je vjerojatno imalo funkciju stražarnice) (slika 1).

Arheološkim istraživanjem dobiveni su rezultati na osnovi kojih se pretpostavlja da je izvorno lokalitet oblikom pripadao vrsti tzv. dvojnih gradišta.

Gudovac je ulazio u komarnički arhiđakonat i bio je središte crkvene župe koja se spominje u popisu iz 1501. g. Župa je postojala i prije, u izvorima se spominje 1452. g. (*ecclesiae parochialis b. Petri in Gudowcz* / Zbornik 1960, br. 2206/), a u popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. vjerojatno se odnosi na *ecclesia sancti Petri* uz koju nije spomenuto mjesto (Buturac 1984, 79)

Povijesni podaci ukazuju na mogućnost podizanja gradišta početkom 14. st. kada se spominje *magister Gud* po kojemu je selo dobilo ime. Godine 1331. Pavao iz roda Tiboldi ustupa posjede, koje je dobio kao zalag od Petra i Ivana i Bartola Blagonje, magistru Gudu (Guth), sinu Mihajla i Gudovoj ženi Elizabeti, sestri Pavla Tiboldija (CD IX, 474). Vrhunac života na gradištu odvija se u drugoj polovini 15. i početkom 16. st., za vrijeme *magistra Petra*, viceprotonotara kraljevine Slavonije i upravitelja posjeda Zagrebačke biskupije, koji je imao bliske veze ne samo sa Crkvom već i s kraljevskim dvorom u Budimu.

Gudovac se od 1331. godine nadalje navodi kao *possessio*, 1492. g. *castellum*, 1495. kao *castrum*, a 1518. kao *oppidum*. Za vrijeme prolaza Sulejmanove vojske Hrvatskom 1532. g., možda je stradao i Gudovac, no već u popisu daća kraljevine Slavonije od 1543. g., navode se utvrde u Križevačkoj županiji, među kojima i *fortalicium Gudowcz Chrystopori Megyurechey*. Nakon 1552. g. Gudovac se u povijesnim dokumentima više ne spominje, a podataka o propasti nema (Tkalčec 1997, 37-39, Tkalčec 2001, 19, Tkalčec 2004, 43-46).

S gudovačkog lokaliteta potječu nalazi kalupa i pećnjaka za luksuzne kaljeve peći kakve su se krajem 15. stoljeća izrađivale na kraljevskom dvoru u Budimpešti (Tkalčec 1997, 12-28). Ti nalazi, kao i nalazi kasnosrednjovjekovnog oružja koje je, nažalost, velikim dijelom razdijeljeno i rasprodano, rezultat su nestručnih iskopavanja koja je na lokalitetu tijekom 30-ih i 50-ih godina 20. stoljeća obavljao Bjelovarčanin Ivan Barešić. Gradski muzej Bjelovar uspio je 1960. g. otkupiti manji dio nalaza. Gudovačko gradište potaklo je u prošlom stoljeću zanimanje i drugih arheologa-amatera i povjesničara (Pribaković 1956, 116-118, Lovrenčević 1990, 145, 147-148), čije skice nalazišta zorno predočavaju tijekom uništavanja i snižavanja gradišta posljednjih desetljeća do današnjih dana.

Prva stručna arheološka istraživanja provedena su u travnju 2003., također u suradnji dviju institucija (Tkalčec, Jakovljević 2003a, Tkalčec, Jakovljević 2003b). Provedena su radi dobivanja uvida u vertikalnu stratigrafiju nalazišta kao i u stanje očuvanosti slojeva i nalaza. Naime, kako je lokalitet izložen višegodišnjem uništavanju radi intenzivne poljoprivredne obrade kao i zbog strojnog izravnavanja zemljišta zbog povećavanja obradive površine, a po svome značaju predstavlja jedno od najvažnijih kasnosrednjovjekovnih arheoloških nalazišta u sjevernoj Hrvatskoj, ta su arheološka istraživanja ujedno bila i zaštitnoga karaktera. Istraživanje je obavljeno na središnjem uzvišenju u potezu prema sjevernome bedemu u kvadrantima R50 - R55 (veliči-

na kvadranta 2 x 2 m). U južnijem dijelu iskopa otkriveno je postojanje dubokog jarka koji se u današnjoj konfiguraciji terena ne prepoznaje, a izvorno je predstavljao unutrašnji jarak koji je sa sjeverne strane okruživao središnje uzvišenje i odvajao ga od sjevernijeg uzvišenja, na što ukazuju i zračni snimci iz Državne geodetske uprave. Dobiveni rezultati potvrdili su pretpostavljenu važnost lokaliteta i ukazali na potrebu nastavka arheoloških istraživanja koja su se ostvarila već u lipnju i srpnju iste godine (Tkalčec, Jakovljević 2003c). Istraživanje je nastavljeno na travanjski iskop na sjevernom dijelu gradišta u kvadrantima R55 - R59. Ukupni rezultati istraživanja 2003. g. uvelike su promijenili sliku o nalazištu i donijeli niz novih značajnih nalaza. Istražena je kompletna površina do zdrave zemlje koja je na najdubljem dijelu novootkrivenog jarka dosegnuta na dubini od 3,80 m ispod današnje površine terena. Na sjevernom dijelu istraživane površine, u kvadrantima R56 - R59, odnosno izvan gabarita jarka, ispod srednjovjekovnoga humusnog sloja nalazi se sloj sterilne žutosmede ilovače, ispod kojeg se nalazi nešto tamniji sloj ilovače u kojem su pronađeni isključivo ulomci neolitičke keramike i koji vjerojatno predstavlja prapovijesni kulturni sloj. Zdravica se na tome dijelu javlja na dubini od oko 1 m. Postojanje prapovijesnog sloja potkrjepljuje i površinski nalaz kremenog sječiva i nekoliko nalaza kamenih motika koje se čuvaju u Gradskome muzeju Bjelovar pod signaturom Gradina-Gudovac.²

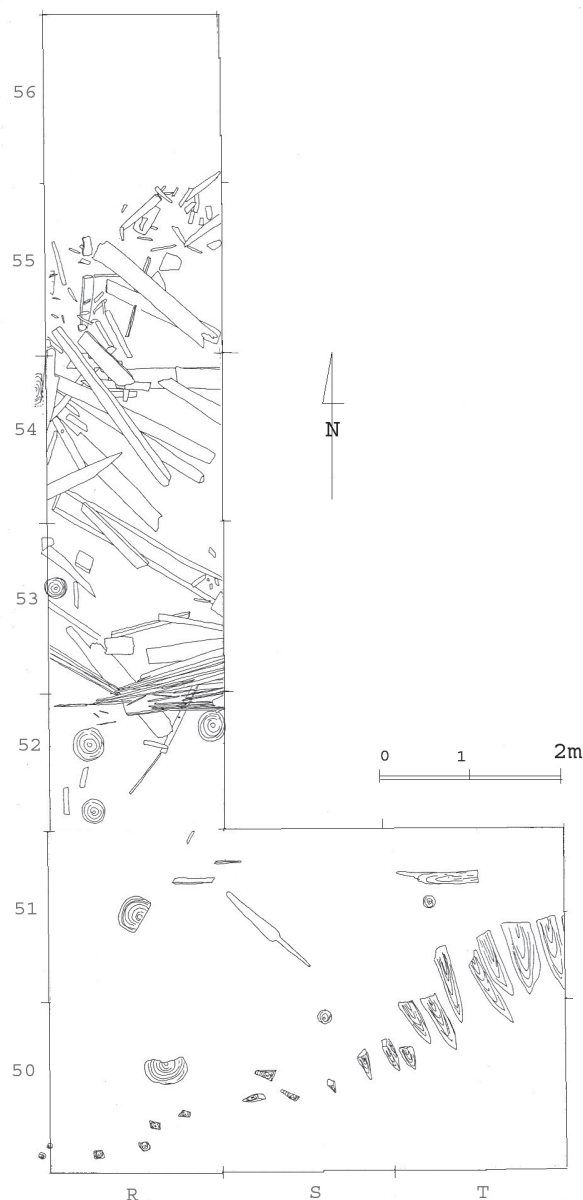
U ostalim dijelovima iskopa, odmah ispod oranog sloja zamijećene su strukture i slojevi koji ukazuju na postojanje drvenih objekata stradalih u požaru, a ispod njih nalaze se slojevi zasipavanja jarka, koji svi pripadaju mladoj fazi gradišta. Jarak, čija gradnja je zamijećena u kasnosrednjovjekovnome sloju, bio je zasipan slojevima žute i sive ilovače u kojima su pronađeni brojni ulomci keramičkih posuda, pećnjaka, životinjskih kosti, zatim kamene kugle i dr. Obavljena je zoološka analiza dijela uzorka koji potječu iz gornjih slojeva gradišta te iz gornjih slojeva zasipa jarka (do relativne dubine od 2 m) iz kvadranta R50 - R54 (travanjska istraživanja 2003). Iako je tek mali dio zoološkog materijala analiziran, ipak pruža uvid u osnovne prehrambene navike i gospodarstvene uvjete nalazišta, i to mladog horizonta.³ Korištena su domaća goveda malih proporcija - visine blizu 114 cm (*Bos taurus*) za mlijeko i ishranu te domaće svinje (*Sus domesticus*), dok su ostaci divljih vrsta, jelena (*Cervus elaphus*) i srne (*Capreolus capreolus*), malobrojni. Zastupljene su i ptice - kokoši (*Gallus sp.*), guske (*Anser sp.*), lještanke odnosno mali šumski tetrijebi (*Tetrastes bonasia*) i divlje kokoši (*Gallus gallus*) te obični zečevi (*Lepus europaeus*). Pronađeni uzorci školjki *Anodonta cygnea*, *Unio sp.* i *Sphaerium rivicola* omogućuju procjenu klase boniteta voda (Tkalčec 2004, 40-43).

2 Zanimljiv je i nalaz velike keramičke posude koja fakturom podsjeća na kasnolatske ili eventualno rimske posude, a pohranjena je u Gradskome muzeju u Bjelovaru također s oznakom Gudovac-Gradina. U našim istraživanjima pronađeni su u srednjovjekovnim slojevima pojedini nalazi koji ukazuju na blizinu antičkog lokaliteta (novac, podna kockica).

3 Na analizi zahvaljujem djelatnicima Zavoda za paleontologiju i geologiju kvartara HAZU, Zagreb. Zoološku analizu velikih sisavaca obavio je Kazimir Miculinić, kosti ptica i zečeva obradila je dr. Vesna Malez, a školjke Tatjana Antolić. Nažalost, ogromna količina životinjskih kostiju iz daljnjih istraživanja gudovačke Gradine nadilazi vremenske mogućnosti stručnjaka iz navedene institucije. Voditeljima istraživanja je jedan od prioriteta pronaći stručne osobe koje su u mogućnosti obaviti zoološku analizu svih daljnjih uzoraka jer je takva interdisciplinarna suradnja neizostavna u suvremenim arheološkim interpretacijama nalazišta.

Ispod tih mladih slojeva registriran je debeo sloj sive ilovače koji je predstavljao sloj urušenja nekog drvenog objekta, što je bio podignut na moćnim pilotima (slika 2: kvadranti R52 - R55)⁴. Tu su pronađene obrađene daske i grede od hrasta te oblice i kolje od bukve⁵, zatim ulomci keramike i životinjske kosti. Ispod sloja urušenja drvenog objekta pronađen je sloj tamnosmede ilovače, bogat značajnim kasnosrednjovjekovnim nalazima koji se mogu smatrati inventarom neke prostorije (čitavi lonci za pripremanje i kuhanje hrane, noževi s dobro očuvanim drvenim oplatama, zatim razni željezni predmeti i alati poput kutlača, tave, sjekire, ključa, britve, okova, razni keramički nalazi domaće proizvodnje - posude, čaše, pećnjaci te uvozni luksuzni predmeti - čaše, ukrasne pločice od majolike, metalni predmeti, zatim brojni arheobotanički nalazi⁶ te očuvani nalazi odjeće i obuće, a kao kuriozitet pronađena je i jedna pisanica ukrašena tehnikom voska), (Tkalčec, Jakovljević 2003b, Jakovljević, Tkalčec 2004, 149). U sloju je pronađena ogromna količina životinjskih kostiju te brojni nalazi ljsusaka kokošnjih te pačjih jaja⁷. Pri dnu je jarak zapunjen slojevima sive ilovače u kojoj ima sporadičnih nalaza grana drveta, a istraživanje je uvelike otežavala podzemna voda koja je i u izuzetno sušno doba godine u velikoj mjeri navirala. Još u travanjским istraživanjima ustanovljeno je postojanje nekog drvenog objekta, čija funkcija nije bila jasna. Niz moćnih drvenih pilota mogao se pratiti već na dubini od 60-ak cm, kada su zamijećene mrlje od istrunulih drvenih stupova. Dimenzije drvenih pilota definirane su u ljetnim istraživanjima, kada su u dubljim slojevima pronađeni i sami hrastovi trupci, poredani na razmaku 2-3 m jedan od drugoga, pravocrtno raspoređeni u smjeru JI-SZ, s time da se jedan pod pravim kutom odvaja prema istoku. Promjer pilota je 30-50 cm. Na otvorenoj površini nije bilo moguće ustanoviti raster objekta te se tome težilo u narednoj kampanji.

Istraživanje 2004. g. nastavljeno je na dosadašnji koordinatni sustav.⁸ Otvorena je površina od 24 m², na samoj sjevernoj padini središnjeg uzvišenja te rubnom južnom dijelu jarka, otkrivenog u istraživanjima 2003. g. Iskop se ponovio u kvadrantima R50 i R51, gdje se u travanjским probnim istraživanjima nije dosegla sama zdravica. Nadalje, otvoreni su kvadranti prema istoku - S50, S51, T50 i T51 (slika 2). Istražena je kompletna površina do zdrave zemlje te se dosegla maksimalna relativna dubina 3,10 m u sjevernom dijelu iskopa, odnosno 2,40 m u južnom dijelu na središnjem uzvišenju. Zdravicu predstavlja plavosiva sterilna glina. Vađenjem duboko ukopanih greda ovaj je sterilni sloj dodatno provjeren daljnjih 1 m dubine.

Sl. 2. Tlocrt dijela istražene površine 2003. i 2004. g. (crtež T. Tkalčec)

Fig. 2. Ground plan of the part of the surface examined in 2003 and 2004 (Illustration by T. Tkalčec)

Kako zbog ograničenja opsega teksta a vrlo slojevite stratigrafije gudovačke Gradine, ovom prigodom ne možemo dati cjelovite opise svih slojeva i struktura, izdvojiti ćemo samo one elemente koji su ključni za interpretiranje nalazišta. Ispod oranog sloja nalazi se sloj izrazito crvene zapečene razmrvljene zemlje i tamnosmede gorevine (SJ 2). Prošlogodišnjim je istraživanjem registriran tek na manjoj površini oko struktura SJ 4 (ukop grede?) i SJ 5 (crveno zapečena zemlja, zapuna ukopa SJ 4). Struktura SJ 4/5 registrirana je još 2003. g., a 2004. istraživanjem je zahvaćena u dužini od 4,20 m. Vjerojatno predstavlja u požaru stradao drveni objekt iz posljednje faze života na gradištu, na prijelazu iz kasnoga srednjega u novi vijek. Presječena je velikim nepravilnim recentnim ukopom u kvadrantima ST/50, vjerojatno nestručnom sondom amatera Ivana Barešića koji je tijekom 1930-ih godina obavljao iskope na lokalitetu. U svezi s tim objektom je i mrlja u kvadrantima ST/51 koja se sastoji od crne do tamnosmede paljevine, gorenog drva i greda te crveno zapečene zemlje (SJ 81). Sve ove pojave zamijećene su već na 30 cm relativne dubine. Dok se

4 Na tlocrtu je prikazana situacija urušene drvene grade u kvadrantima R52 - R55 (koja se nalazi oko 60-80 cm iznad zdravice, a u kvadrantima istraživanim 2004. prikazana je situacija drvenih graditeljskih i obrambenih elemenata gradišta ukopanih u zdravicu. Ovakav prikaz je izabran kako bi se što bolje prikazao odnos pilota i urušene prostorije u jarku sa središnjim uzvišenjem.

5 Analizu vrste drveta obavlja dr. sc. Metka Culiberg, znanstvena savjetnica Biološkog instituta "Jovana Hadžije" ZRC SAZU u Ljubljani, s kojom je već otprije ostvarena uspješna suradnja.

6 Arheobotaničke nalaze, prikupljene arheološkim iskopavanjem i flotacijom uzoraka zemlje, obrađuje dr. sc. Renata Šošarić, Botanički zavod PMF-a, Zagreb.

7 Analizu ljsusaka jaja obavili su Dragan Radović, dipl. ing. i Krešimir Leskovar iz Zavoda za ornitologiju, Zagreb.

8 Pri zakolčavanju sonde 2004. došlo je do pomaka mreže za 40-ak cm prema sjeveru. Naime, zakolčavanje terena isprva je obavljeno pomoću dva GPS uređaja te je došlo do tog pomaka x osi, dok je y os linijski iscrtana točno. Kvadranti su i dalje nazivani prema sustavu iz 2003. god. Budući je autorica teksta 2004. godine načinila precizan snimak geodetskom totalnom stanicom, za daljnja istraživanja će koordinatna mreža kao i apsolutne visine iz 2004. g. biti važeće.

srednjovjekovni slojevi na padini središnjeg uzvišenja koso obrušavaju prema jarku, na samom sjevernom dijelu iskopa zamijećen je deo sterilan sloj koji se prostire vodoravno, a vjerojatno je predstavljao namjerni zasip i nivelaciju terena u nekoj od posljednjih faza korištenja gradišta, odnosno prilagodavanje oblika gradišta novim potrebama stanovnika. U sjevernome dijelu iskopa zahvaćen je sami južni rubni dio jarka (otkrivenog 2003.) koji okružuje središnje uzvišenje i, kako smo spomenuli, u starijoj fazi gradišta dijeli dva uzvišenja. Na rubu padine središnjeg uzvišenja pronađen je niz koso ubodenih greda, čiji su dobro očuvani zašiljeni vrhovi pronađeni na većim dubinama. Zašiljene grede bile su ubodene u sloj sterilne plavosive zemlje (koso prema padini središnjeg uzvišenja), a uokolo njih bio je nasipan naboj od sivoplave gline (SJ 95), odnosno dijelom su na njega i polagane. Njihovi šiljci bili su plitko ubodeni u zdravicu u kvadrantima T50/51. U kvadrantu S51 na njih se u istoj liniji nastavlja niz okomitih zašiljenih greda, okomito ubodenih duboko u zdravicu, dok su u kvadrantu R51 u istoj liniji bili postavljeni i okomiti drveni stupci, manjeg promjera. U vezi s kosnicima stoje vjerojatno i dva drvena stupca promjera 14 cm, postavljena u pravilnoj liniji sjevernije od kosnika, te treći u samome istočnome profilu, svi već u samome jarku (slika 3). U kvadrantima R50 i R51 na ovim većim dubinama dobila se jasnija slika o masivnim drvenim pilotima registriranim još u istraživanjima 2003. g. Drveni trupac u kvadrantu R50 lošije je očuvan. Promjer mu je 50 cm, no na jednoj je strani koso obrađen-otpiljen. Na dnu nije zašiljen nego je također otpiljen i postavljen na zdravo tlo već na samoj padini središnjeg uzvišenja. Trupac u kvadrantu R51 uboden je duboko u zdravicu te se nije uspjela istražiti njegova prava dubina. Nalazi se u jarku (otkrivenom 2003. g.) te je logično da je morao biti puno dublje postavljen. Izrađen je iz stabla 50 cm promjera, ali su mu tri stranice izrazito pravilno obrađene. Ovi su trupci u vezi s prostorijom koja se urušila u jarak istraživani 2003. g.

Sl. 3. Sjeverni profil, kvadrant T52 (snimila T. Tkalčec)

Fig. 3. Northern profile, □ T52 (Photo by T. Tkalčec)

Istraživanjem 2004. g. obuhvaćen je krajnji južni dio toga jarka, dakle, rubni dio pri njegovu uzdizanju prema padini središnjeg uzvišenja. Pronađeno je puno ulomaka keramike, nekoliko gotovo čitavih posuda, zatim životinjske kosti, pećnjaci, oruđe i oružje te puno ostataka drveta - triješća, kolja i oblica, zatim jezgre, plodovi i koštice voća - orah, višnja/trešnja, kesten, breskva, potom žir, tikva i slično. Osobito je zanimljiv nalaz vesla (slika 2, slika 3) koji ukazuje na to da je jarak s vodom bio plovni za čamce. Na padini središnjeg uzvišenja registriran je iznad zdravice sloj mješovite smeđežute ilovače, bogat nalazima triješća i kolja. Po dosadašnjim saznanjima predstavljao bi prvu srednjovjekovnu intervenciju na gradištu, a prema nalazima vremenski odgovara inventaru urušene prostorije, dakle, drugoj polovini 15. st. te možda početku 16. st.

Zaključna razmatranja

Na cjelokupnoj do sada istraženoj površini ispod oranog sloja zamijećen je sloj paljevine i ostaci nekog drvenog objekta. Čini se da se radi o posljednjoj fazi života na lokalitetu, odnosno vjerojatno o protutorskoj (barem dijelom) drvenoj utvrdi stradaloj u požaru. Zamijećen je, zatim sloj zasipavanja koji predstavlja granicu između mladega i starijega srednjovjekovnog horizonta. Arheološka istraživanja su pokazala da je ova mlađa srednjovjekovna intervencija poduzeta radi povećavanja površine središnjeg uzvišenja i zatrpavanja širokog jarka koji je prvobitno dijelio središnje uzvišenje od sjevernijega, manjeg uzvišenja. Dakle, u starijoj srednjovjekovnoj fazi lokalitet je oblikom pripadao tzv. dvojnim gradištima.

Što se tiče objekta urušenog u unutrašnji jarak, mogli bismo ga interpretirati mostom. Međutim, zbog obilja nalaza pronađenih ispod urušene drvene konstrukcije, svakako treba pomišljati o postojanju prostorije vezane uz čuvanje i pripremanje hrane. Obrađene grede, grede s veznim utorima i kosnice vjerojatno su građevni materijal tog objekta koji je počivao na masivnim pilotima nad jarkom ispunjenim vodom. Toliki brojni čitavi lonci i sav ostali materijal, kao i specifični dijelovi pronađenoga građevinskoga drvenog materijala, ukazivali bi upravo na urušenu prostoriju, a s manjom vjerojatnošću bismo mogli uzeti u obzir mogućnost da se radi o nalazima odbačenim u jarak kao otpad.

Radi li se upravo o kuhinji, nije moguće tvrditi jer nije bilo nalaza peći, ognjišta ili bilo kakvih tragova loženja ili gorenja. Nema elemenata niti o tome da se radi o podrumskom objektu jer bi podrumski prostorija bila konstantno poplavljena vodom. Arheološka su istraživanja dokazala postojanje ukopa jarka u jasno lučivom kasnosrednjovjekovnom sloju, a nikako eventualnoga pravilnog ukopa za kakvu podzemnu prostoriju. Svakako bi to bila prostorija koja je počivala na drvenim pilotima nad dubokim jarkom, što je odvajao središnje uzvišenje od sjevernoga, manjeg.

Osobito su važni nalazi graditeljskih elemenata gradišta, odnosno niz drvenih zašiljenih greda koji polukružno prati padinu središnjeg uzvišenja. Grede ispod mostne konstrukcije s prostorijom bile su okomito ubadane. Grede koje nadalje opkoljuju središnje uzvišenje, nevezano uz mostnu konstrukciju, postavljene su koso (donjim dijelom ubodene u padinu središnjeg uzvišenja). Pretpostavlja se da su im vrhovi također bili zašiljeni te su predstavljali dodatnu obranu središnjeg uzvišenja, a ujedno su konstrukcijski učvršćivale njegovu padinu.

Već je otprije Gudovac poznat kao lokalitet izuzetne važnosti prema nalazima bogato ukrašenih pećnjaka (Horvat 1975, 76), a arheološka su istraživanja pokazala kako je gudovačka Gradina u kasnom srednjem vijeku predstavljala utvrđeni plemićki posjed (majur) na kojem se uz složeni suživot plemića i ljudstva u njegovoj službi odvijala i radionička proizvodnja kaljevih peći (Tkalčec 2004, 48-49).

Trebalo bi imati na umu da je gudovački sklop kanala u srednjem vijeku vjerojatno služio za komunikaciju vodenim putovima, pa prema tome možda i za prebacivanje robe. To potkrepljuje i nalaz monoksila, dužine 8 m a širine 1 m, koji je pronađen (na žalost, ne i pohranjen) u Barešićevim iskopavanjima na sjeverozapadnom dijelu širokog, i danas vidljivog jarka. Možda se čamcima dolazilo ispod mosta ili prostorije nad jarkom i obavljao utovar robe? Sustav gudovačkih kanala vezan na rijeku Plavnicu izlazio je na Česmu. Može li se pomišljati da su se i gudovački pećnjaci distribuirali, osim kopnenim, i vodenim putovima? Ukoliko će se ovakva razmišljanja pokazati opravdanima, bit će to veliki doprinos u poznavanju plovnosti rijeka u srednjem vijeku kao i u trgovačkim vodenim putovima.

Ovaj je položaj bio naseljavan od vremena prapovijesti (ustanovljen neolitički sloj), pa vjerojatno preko antike (pojedini nalazi unutar srednjovjekovnih slojeva) do srednjega vijeka.

Nalazi iz dosadašnjih istraživanja upućuju na razdoblje kasnoga srednjeg vijeka. Ulomci keramike i pećnjaka iz slojeva urušene prostorije datiraju se u drugu polovinu 15. ili početak 16. st. Analiza uzorka drveta iz jarka metodom radioaktivnog ugljika (Institut Ruder Bošković) dala je rezultat 460 ± 65 BP, odnosno raspon kalibracije iznosi AD 1400-1500 AD (sa 64,1 % vjerojatnosti). C¹⁴ analize uzorka gorene grede iz sloja SJ 5 (objekt iz mlade faze gradišta) dali su godinu 315 ± 80 BP (AD 1480-1650 AD; 68,2%), a uzorak zašiljene koso ubodene grede na padini središnjeg uzvišenja iz starije faze gradišta 420 ± 65 BP (AD 1420-1520 AD; 55,3%).

Ovakvi apsolutni datumi potvrđuju dataciju nalaza i sliku o mlađoj i starijoj fazi gradišta, s time da je na tome položaju kontinuitet života sezao do u prapovijest, kao što smo spomenuli. Tek će nastavak istraživanja dati odgovor na pitanje je li izvorno gradište oblikovano u 15. st. ili je u tome razdoblju doživjelo prve preinake i pregradnje, uvjetovane potrebama onoga vremena i željama vlasnika imanja, da bi u na prijelazu iz kasnoga u novi vijek doživjelo drugu veliku preinaku. Preoblikovanje gradišta na izmaku kasnoga srednjeg vijeka može se povezati s 1543. godinom, kada se i prema povijesnim izvorima uvida da je ono promijenilo funkciju posjeda nižih plemića, postavši jednom od niza utvrda u obrani protiv Turaka. Propast gradišta može se pretpostaviti oko sredine 16. st., kada se ono prestaje spominjati u povijesnim izvorima, ili nešto kasnije, što potvrđuju i C¹⁴ datumi.

Literatura

- Buturac J. 1984, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine* (poseban otisak iz Starina, knj. 59), Zagreb
- CD - *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (ur. Smičiklas, Tadej) Zagreb, 1904.-1934.
- Horvat A. 1975, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500 do oko 1700*, Zagreb

- Lovrenčević Z. 1990, *Srednjovjekovne gradine u Bilogori, Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji*, IzdanjaHAD 14/1989, Zagreb, 139-166.
- Jakovljević G., Tkalčec T. 2004, *Srednjovjekovno gradište Gudovac-Gradina kraj Bjelovara u svjetlu prvih arheoloških istraživanja*, ObavijestiHAD XXXVI/3, Zagreb, 148-150.
- Tkalčec T. 1997, *Gradina - Gudovac, kasnosrednjovjekovni burg*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, (diplomski rad) Zagreb
- Tkalčec T. 2001, *Gotičke keramičke čaše iz Glogovnice i Ivanca Križevačkog kraj Križevaca i Gudovca kraj Bjelovara*, PrilInstArheolZagrebu 18, Zagreb 2001, 213-234.
- Tkalčec T. 2004, Tkalčec, T., *Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, (magistarski rad), Zagreb
- Tkalčec T., Jakovljević G. 2003a, *Izvuešće o arheološkom istraživanju nalazišta Gradina u Gudovcu (31. ožujak - 8. travanj 2003.)*, Institut za arheologiju, Gradski muzej Bjelovar, Zagreb-Bjelovar, travanj 2003.
- Tkalčec T., Jakovljević G. 2003b, *Prva sezona istraživanja srednjovjekovnog gradišta Gudovac-Gradina*, ObavijestiHAD XXXV/3, Zagreb, 85-89.
- Tkalčec T., Jakovljević G. 2003c, *Izvuešće o arheološkom istraživanju nalazišta Gradina u Gudovcu (12. lipanj - 15. srpanj 2003.)*, Institut za arheologiju, Gradski muzej Bjelovar, Zagreb, srpanj 2003.
- Tkalčec T., Jakovljević G. 2004, *Izvuešće o arheološkom istraživanju nalazišta Gradina u Gudovcu (6.- 26. srpanj 2004.)*, Institut za arheologiju, Gradski muzej Bjelovar, Zagreb, kolovoz 2004.
- Pribaković D. 1956, *Neki podaci o gradištima severozapadne Hrvatske*, VesVojMuz 3, Beograd 1956, 107-141.
- Zbornik - J. Stipišić - M. Šamšalović, *Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije, ZborHistzJAZU*, Zagreb, vol. 2/1959; vol. 3/1960; vol. 4/1961; vol.5./1963.

Summary

Gudovac-Gradina is a medieval lowland hill-fort located in the northern part of the village of Gudovac, about 7 km south-west of Bjelovar. The hill-fort was built in a swampy area, ca 50 m west of Plavnica Stream. The central elevation (high ground) is fortified by a broad moat and a defensive wall which is best preserved on the northern side, and in a broader surrounding area an entire system of walls and moats can be discerned which served to defend the fortification and to communicate with a smaller hill-fort - Mala Gradina, ca 500 m away, that probably functioned as a guard-house (Fig. 1).

Finds of moulds and tiles for luxurious tile stoves, the kind used to be produced at the Budapest royal court towards the end of the fifteenth century, were found in the hill-fort of Gudovac. Numerous important finds have been known since the beginning of the twentieth century as a result of amateur digging. Professional archaeological excavations brought to light a whole number of other representative examples of tiles, as well as fragments of ceramic vessels and glasses, majolica glasses and majolica decorative plates, which were imports in Gudovac. Furthermore, there are finds of stone projectiles, iron arrows, numerous ceramic pots, knives, animal bones, etc. As a rare item an Easter egg was found, decorated by waxing techniques.

The excavations were conducted at the central elevation in the area towards the northern defensive wall (Fig. 2). In the upper layers traces of burning and holes from columns that used to support wooden structures were unearthed. A thick layer of leveling the surface was found, representing the border between the younger and older medieval horizon. Archaeological excavations show that the younger medieval intervention was undertaken in order to expand the surface of the central high ground and to cover the wide moat, which originally separated the central eleva-

tion from the smaller one in the north. Thus in the older medieval phase, according to its shape, the site used to be a so-called dual hill-fort. The conducted analysis of animal remains from the younger phase layers points to the use of small domestic bovine animals - ca 114 cm high (*Bos taurus*) for milk and food, as well as of domestic pigs (*Sus domesticus*), whereas the remains of wild animal species such as red deer (*Cervus elaphus*) and roe (*Capreolus capreolus*) are few in number. Birds are also represented - hens (*Gallus sp.*), geese (*Anser sp.*), grouses (*Tetrastes bonasia*) and wild hens (*Gallus gallus*) as well as hares (*Lepus europaeus*). The shell specimens *Anodonta cygnea*, *Unio sp.* and *Sphaerium rivicola* enable an estimate of the water class rating.

The newly discovered deep moat is not visible in the present soil configuration. Beneath the layers of leveling the moat, at ca 3 m, well-preserved remains of an imploded and demolished wooden structure - worked oak planks and beams, as well as round beech logs and stakes were found. The imploded structure or a room between the central and the additional northern elevations originally rested upon massive wooden pilots, i.e. on a bridge over a water-filled moat between the two elevated structures (Fig. 2).

Beneath the layer of worked planks, beams - construction material - there was a layer rich with numerous pots for preserving and cooking food, as well as a layer rich with finds of other kitchen or pantry utensils: iron knives, dippers, pans, hen and goose eggs, a large number of animal bones, etc. In an extraordinarily humid medium fragments of clothing and footwear could be preserved, as well as numerous archaeobotanical finds. The bottom of the moat was reached at the depth of 3.80 m of the present ground surface.

A semicircular row of wooden beams was found near a slope of the central elevation. Beams beneath the bridge construction with the room were staked vertically. Beams still staked around the central high ground, that are not linked with the bridge construction, are staked diagonally (their bottom part being staked in the slope of the central elevation). It is presumed that their tops were also sharpened and that they served as an additional defensive element of the central high ground, at the same time reinforcing its slopes in construction terms (Fig. 2, Fig. 3).

Archaeological excavations have shown that the hill-fort of Gudovac in the Late Middle Ages was a fortified noblemen's homestead, where along with the complex coexistence of noblemen and their servants, tile stoves were also manufactured.

This site was settled since prehistoric times (a Neolithic layer was found), probably also in Classical Antiquity (individual finds within medieval layers) up to the Middle Ages.

Finds from excavations conducted so far point to the Late Middle Ages, and two phases can be distinguished: an older one (fifteenth century, when the site had a shape of a dual hill-fort) and a younger one (when the moat was covered up and leveled, a central high ground was remade and enlarged and new structures were built). Finds from the layers of moat leveling and those of the imploded room are typologically dated into the second half and the end of the fifteenth century. The result of the analysis of C^{14} wood samples from the moat was 460 ± 65 BP, i.e. the calibration scope is AD 1400-1500 AD (with 64,1% probability). The result of the C^{14} analysis of a burned beam from layer SU 5 (structure from the younger phase of the hill-fort) was 315 ± 80 BP (AD 1480-1650 AD, 68,2%), and of the sample of the sharpened diagonally staked beam from the slope of the central elevation from the older phase of the hill-fort 420 ± 65 BP (AD 1420-1520 AD; 55,3%).

Such absolute dates confirm the dating of the finds and the existence of a younger and an older phase of the hill-fort, but of course as we mentioned the continuity of life at the site goes back to prehistory. Only a continuation of the excavations will answer the question of whether the original hill-fort was founded in the fifteenth century, or it was first reshaped and reconstructed in that period due to the needs of the time and the wishes of the property-owners, only to be reconstructed second time later in the very end of the Late Middle Ages. Historical data point to the possibility of building the hill-fort at the beginning of the fourteenth century, as magister Gud (after which the village acquired its name) was mentioned. The culmination of the life in the hill-fort was in the second half of the fifteenth and at the very beginning of the sixteenth century during magister Petar who was viceprotonotarius regni Sclavoniae, vicarius temporalis episcopatus Zagrabienensis, vicarius in materialibus and was closely linked not only with the Church, but also with the royal court in Buda. Around 1543 the hill-fort changed its function from being a noblemen's estate into being one in a series of fortifications that defended against the Ottomans. The decline of the hill-fort can be supposed to have occurred around the mid-sixteenth century, as it ceased being mentioned in historical sources, or somewhat later, as confirmed also by the C^{14} dates.